

30/9/42

Episodes in the history of Chunu tribe
and some customs. Vilakazi, F.
K13/21

1/24

585 (A1)

Igwala neqhawe.

- 1 Igwala:- Ngomudabu wesintu igwala kalifunwa muntu. Nakwa Zulu nasemacumvini, namaSwazi igwala awalifuni. Kwakuthi umnunzane ezele igwala, alinge ngawo wonke a masu ukulenza iqhawe. Kwakula ndwa izinyanga zizomunakisa nge zinhliziyi zezilwane ezinolaka. Kwa kuthi khona umntwana ezalwa anukiselwe ngezinyanazane, ezimbi ezinolaka umakuwomfana. Intombazane yayingamkiselwa ngezimhli zi yo zezilwane ezimbi ngoBa ingalwa no myeni wayo njalo. Umfana awaye nukiselwa ngezinhliziyi zezilwane ezimbi, amabubesi, ingwe, insele nezinye, ukuze abanolaka impela. UbeBonakala esemuncane ukuthi unolaka, noyigwala abonakale la ukuthi uyigwala.
- 2 Ingane enolaka ikhala njalo ingathuli, yoze enye inukiselwe kande k ithule. Kothi noma isi wumfanyana ingabeki emuva uma ilwo nabanye abafana. Noma isili mele ikhale iyakhona. Lena ethi ingezwa induku ibaleke yigwala. Nose khaya kwakuthokozisa ukubona umntwana enengozi ngoBa kade elwa nabanye. Nabanye abafana sebezomazi sa ukuthi uyalwa umfokabani. Kuthiwa, "umthente k uhlababa usamila" NgoBa lomntwana useyokhulula enodumo ezweni. Igwala libonakala ngokungabi nangozi, nokuba nengozi ngemuva yo kubaleka. Igwala lalinganikwa izihlangu ezinhle, nakubafana uyise waye ngamenzeli isihlangu umntanakhe uma eyigwala. Ugemenzela ngoBa ebona ukuthi uyishinga kwabanye abanakala nge abafana. Na sempini amaghawe ayebonakala nge zihlangu zawo.
- 3 utshaka inkosi ya maZulu yayiwabulala amagwala. Kwa kukhona isihlahla samagwala. Amaghawe ayesinda. Nebutho lamagwala lalibulawa, kuthunyelwe elinye ibutho lilibulale. Futhi utshaka waveza indlela yobuqhawe yokulwa ukuba umkhonto ubemufushane ulungele ukuhlababa umuntu bebekeni ungaphonswa. Uku jukujela umkhonto wakuBona kuwubu gwala utshaka. Nayeke u Phakade inkosi yamaCunu yakufumanisa kuwubugwala ukuphonsa umkhonto. Amabutho akhe ukuze aphulelele ukuxasha amalala kwelaso Tukela yingoba wayelwa kanjalo.

Akwenza umuntu igwala:- Umntwana: Akavunyelwe ukwenza umuse Genzi wamantombazane. Ukutheza nokukho amanzi, nokukhotha iphini, nokugeza ibodwe, nokubasobe abantwana.

4 uma esekhulile akavunyelwe, ukulala kunina, akufanele ahlale ekhaya uma kusengwa, kufuneka akleze njengabanye abafana, akuswelekile ege umuntu wesi fazane, noma eqhiwe uyena wesifazane. Akuswele induku yakhe bakhe balalokoze ngayo umulilo, noma yeqhiwe umuntu wesifazane. Ukulwa kwabantu kwakuwukuba mbana ngamandla, nenduku, nomkhonto.

Induku namandla abafana babe kufunda okhalweni. Abancane uma beluse amathole, abakhulu ezinkomeni, namukwana kudliwa iphaphu. Nogalo. Babeghathwa izingqwele zabo. Umfana uma eschlulwe omunye wayemuvumela amushaye ekhanda esholamazwi; "Ngongomfana, wongi golela amadiye emvakwendlu kwenu". Umu shaya kathathu ekhanda ethule lona owe hlulwe, noma kuphuma igazi weyethulanjena. Wayegezwa yi60 abafana futhi, bese benameka udaka kuyona. Akunye uku fundisana induku ukucela insalele. Loku kwakuye kuthi umfana ozizwayo athi "ngicela insalele" Uzawuthi umunye, "woza uyithathe" sebezoshayana, aza amunye "maluju" besebeyekana, aza omunye " Maluju" besebeyekana, muhlambe uthi maluju use6ovu ekhanda.

5 Sebezogezana isiphila njalo sewa kwazana kwabo. Ukucela insalela, akukona ukulwa ukudlala, noma kushaywana kakhulu njena sengathi kuyaliwa njena. Umfana onenduku enhle babemu6ukisisa abanye abafana.

Izinduku ezaziwayo vilezi:-

1. umnungumabele. Inamabele lenduku. yingako kuthiwa umnungumabele. inamaququwana imnyama. lomuthi utholakala ezintabeni, nase mahlanzeni.

Inqayi. Induku elukhuni lena, ayephuki iyavaveka njengwo umnungu-mabele. Uyi bona ngokusuka amagxola. Imnyama, enye i6omvu itholakala emahlanzeni, nase zintabeni.

3 Insimbi. Enye induku elukhuni eyala sekuku6i ngeke inqamuke inqamuke iyavaveka, isuke amagxola ize i6emumhlophe kande iqume nayo ufunaniswa emahlanzeni nasezintabeni.

Izinduku ezingafumaniswa kwelasezinkanga

6 § la ilezi:

1. Ukwephili:- Lenduku itholakala, egumeni lomesisi, a6enzangalo uthango. Yona iya ghuma ijengemvu6u ikopele noma uvikile. Ayisheshi ukwephuka iyavaveka kuphela.

2. Umqandane:- Inye etholakala kwelase zinkanga emaqumananeni, Ayiqumunayo into ithi noma iqumile ivaveke ize iphele. Imnyama njenge nqayi elimunyama. Zininqi izinduku izinhlo6o ngezinhlo6o. Amawisa enziwa ngomusimbithwa, nangemunye imithi elikhuni njengensimbi, ka jani neminye. A6azwa izinyanga zawo amawisa, awe6azwa yuvowonke umuntu. A6antu 6ayawathenga ezinyangeni ngezinkukhu. Izinduku lezi zisetshe nziswa emusindweni, noma umuntu ezihambela njena. Umkhonto awempi kuphela. Umaingekho awuphathwa. Icala lenduku alefani nelomkhonto. Umuntu uliwa iso 6aya inkosi. Amagwalakexx avama ukuzi lamulela ngomkhonto, ngo6a engayazi induku. Uma kuphunywa inqina umkhonto wawusets-henziswa.

Amagwala kukhuthi uma amanye amadoda ekomkhulu asale ekhaya acashe ahlihlwa amakhosikazi awo, nayizintombi zawo. Kwathi uLunyano Dladla ngempi ka Babatha nabamhlophe, waggoka isidwa6a ukuze kuthwe uyinkosikazi. Kuthena ngelinye ilanga kungekhomuntu ekhaya, kwafika izinsizwa zika zondo nxele, zakhuleka kanti kukhona izingane, zase zimuhlakaza xx uLunyano themele isithangame egoqwaneni. Kwa6a yisimanga zimufumanisa embethe isidwa6a. Kuthena noma ethuka kwa6onakala ukuthi awaseko amasiza.

8 Zabihela induma induna ya bikela inkosi, kuthena kuthunye lwa impi ukuyovimbezela akama nge esafumaniswa, wahamba u bu soku wadundundu bala undi waba kanye namazimu. Kuf memswa umuzi wakhe kuphela bawubulala wonke ngisho nabantwana. Kwashiswa nomuzi wakhe wonke.

9 Akwenza abakwa Dladla amagwagwala yingoba babe ngenayo inkosi. Kwathi bethi beyabeka yona inkosi kwafumaniseka bonke belingana Kwase kukhala igwababa bayeka ukubeka inkosi. Bebe ngavamile ukuphuma impi. Kubonakala ngenyama ababeyidla yayosiwa kahle i iphekwe futhi. Batholwa eMachunwini ngoba bekwazi ukupheka inyama bekwazifuthi ukuyosa. Umfana wa laba ba Dladla wayengaklezi, kwaku ngaziwa usizo lwako.

Amachunu abafundisa ukukleza ukuze babe amaqhawe. Inkosi uMacingwane wabanika izinkomo zokuklezisa abafana. Yabafundisa ukudla inyama luhlaza ukuze bangalambi empini. Kwase kwela amaqhawe nakwa Dladla.

10 Bafundiswa neminye imikhuba okufanele bayigcine. Phela beba ngazange babe nenkosi bona. Imithetho eminye afundiswa ukuyigcina ilena:-

1. Isihlambezo: Kuyekuthi uma umakoti efuna ukubanengane enhle ku- funwe ingane encane phakathi komuzi lowo kufunwe ingane enhle. Ingeniswe lapho kukhona umakoti kukhiwe amanzi amahle kuthi uma umakoti efuna ukuphuza kuqale kulunguze leyo ngane.
2. Ihlanbo: Ihlanbo lenziwa umakade kufiwe. amadoda aphumo ingina
3. Amanga: abantu bakwa Dladla babefundile ukukhuluma amanga nokukhohlisa.
4. Igodi lofilwyo: Awakwa Dladla waye nambelwa igodi wayethu- kuswa emahlathini ezindaweni ezenile .
5. ukudla iphaphu: Bafundiswa nokudla iphaphu abafana, noku ngweka.

11 Ziningi izinto abazifunda kuma mcunu laba bakwa Dladla. Namhlanjena nabo sebeyisilomo kwelase Machunwini. Sekukhona nenduna yabo uNgcanyile Dladla kwesakwa Dumakude isifunda. Kodwa ukuntshohtsha base njalo abayishiyi izimbuzi ngaphe Zulu eSimumu.

Amaghawe: Kwakungamadoda, akhula ngemithetho yobufana, aze athola udumo nakubantu, nasezinduneni nakuyona inkosi. Ukuceba inkosi yayo kuthola ngawo amaghawe, ngokuphuma impi abuyenezinkomonjengo kusho kwenkosi. Inkosi yayithola udumo, nokwesatshwa ngendaba yamaghawe. Nomnumzane uma ezele amaghawe wayethola udumo, nokuhlonishwa. Inkosi kwakuthi uma ibona isinqobe izizwe eziningi bese izenza zikhuleke njalo komkhulu ngokwethu izinto ezinjengezinkomo. Nokuvela njalo emehlweni ayo inkosi.

12 Ngokunyamala kwakusho impi. Izinkomo eziphu kwamanye amakhosi kwakuba ezenkosi. Kwakuye kuthi uma mhlambe kukhona indlala ezweni inkosi isizo nqumela amaghawe ayo nabanumzano abaziwayo ngabo ubughawe nobugagu ekukhulumeni uma kubuthene umkhandlu. Amaghawe ayekhonzela komkhulu exoxa nenkosi izindaba ezithize. Kwakuthi amanye amaghawe ahlale njalo emuzini wenkosi ukugada, izitha. Kuthi uma esefuna ukushada inkosi ibamke izinkomo zokulobola. Yiwona futhi amaghawe ayelima amasimu enkosi.

13 Igwala lalingayi komkhulu, lalicwasha njalo. Lamadoda avelusa izinkomo zenkosi yiwona amaghawe. Kwakuthi uma kunele indaba ikhulunywe amadoda ayengamaghawe, asebutshwa komkhulu, ukuaba yiwona azolungisa izindaba zezwe, izindaba zazingakhulunywa yiobonke abantu. Zazikhulunywa yilawo madosa. Amaghawe ayekhonzela ngezinkomo enkosi azithole ngobughawe bawo, empini.

Inkosi: Inkosi ayizange ibeli gwala ngoba yayinamautho ayo. Nayofuthi yayikhombisa ubughawe ngokulwa nabanye abafana. Njengo Tshaka owalwa nabafana wabaxosha eselusa amathole kwa Mthethwa. Inkosi yayihlonishwa ngisho isencane yayi namautho ayo ontanga bayo.

14 Inkosi yayi nothishwa amacala abantu, inothishwa nayizinkomo ezithunjwe kwamanje amakhosi ehluliwe. Kuthi namaqhawe aphuma kwamanye amakhosi nimpuyo kanye nabantu. Phela iqhawe lalibaleka nezizwe sabantu siyakhonza ngabo enkosini njengo Imemi Dumakude owa khonza ngabantu abaningi kwa base Machunwini. Wabaleka kwa Zulu eyisilomo. Njengo Mzilikazi owakwela undi wabaleka nabaningi abantu benkosi wayokwakha e Transvaal. Waghamba isizwe samandelele. Igwala laliphuma lodwa liphenduke izimu ngobaselibulawa indla la. Iqhawe lalibaleka nezinkomo nabantu lize likhonze ngabo kwenye inkosi.

Iqhawe amazwane Binda: Kwathi emncane kwafika impi yakwazulu yabulala wonke umzi wakuho. Yena wayesekwakuseni, elusa aathole nabanye abafana. Inkosi uSabusa ng kwazisa uyise, waye semunika inkomo yokukleza ethi uTwala kuhle amugcine kahle.

15 A usengele aze akhule. Kwathi uMazwana ngokwehlula abafana baka Twala ngakuhlakanipha nangokulwa, akamuthanda uTwala kuka ningi efuna ukumubulala abuye azikhuze ngoba esaba inkosi. Kwathi ngelintse ilanga wamubu kelela nabafana bakhe bemhlanganyela kodwa wabehlula uMagwane. Kwathi inkosi imubuza ukuthi ukhula kanjani, uTwala, wamubuka ububi, nokuqhamba amanga. Inkosi yathi uzakuthelela abantu amanga kuhle abulawe. Amanga ayengavunywa nakancane, kufana njengesela lalibulawa, nomthakathi wayebulawa keva Zulu naseSwazini. Kwathi umalume wakhe wamhlebelela ukuha makabaleke uzobulawa. Wabaleka uMagwane.

16 uMazwana akakhongonga kwa Zulu ngoba yibona ababulala. Umuzi wakuho. Wendlula waye wawela uthukela, wakhonza emachunwini. Kuthena una inkosi u haka e ezwa ukuthi uyise mkhulu uMdlamhlathi wathi kuhle aphantwe kahle ngoba emazi uMdlamhlathi kwakuyiqhawe elikhulu. u-azele basalwa izimpi zika Tshaka namaSwazi. Amachumu ayesakhonze kwazulu ngaleyonkathi. Nebala usephathwa kahle uMazwane. Kuthena ukuha kuzwakale kusobuza ukuthi umfana uTwala wayenganutlandi, ngoba ehlula abakhe abafana inkosi

17 yathukuthela ukweqa kuka Twala u ugonayo wawela umzinyathi wakha enewcastle. Usophindela emva uMazwane elandwe uDlula Nkosi inceku yenkosi uSobusa. Sebemucela ku Phakade, nebala wamudedela wakuyela kwe laku6o uMazwane. uPhakade usemuhambisa no Phuthuma Dladla uku6i ka u6uhle noboghawe 6uka Mazwane Kwathi ngempi yanachunu, nama Thembu kubusa uNgoza wahlabana ngamadoda amahlanu ewephansi afe. Wayesethola izi6ongo:

Ithunga ligaba lingazele, iqalashelathi ukuphunyuka lakwela intaba amanye amaqhalashe asala elibele, Duduza uNdlanhlathi silo esimnyana Inkosi yajabula ukumu6ona uMazwane yase ingumela ici6i lezinkomo uku6a avuse umuzi ka Binda. Nebala wayesewovusa umuzi kayise uMazwane.

Amaqhawempimpi: uma inkosi ifuna ukuhlasele i6ikela inceku ukuthi kuhle amabutho abuthane ngelanga elithile. Nebala inceku usizothumela ezinduneni lowo m6ikho wenkosi.

18 Seku6uthwana kulendawo ekhojwe inkosi. Kuzakuthi amaqhawe wonke uva fune inkosi ukuthi akhona yini. Kuzathi uma inkosi isi6ikile ukuthi akuhlaselwe ekuthini, isho nama6utho okuyiwona azophuma impi. Kuzaku hi impi ihambe namaqhawe (izinduma). Phela induna ubuduna i6uthola ngo6uqhawe bayo. Kuthi uma inhuma impi seyicelwa incjanga yempi kizakuthi uma isiphuma impela izwakale induna enkulu yempi isikhuluma x namaqhawe, iwahlela kuthi amagwala awiwe ngaphambile kuze amaqhawe, ngenmva. Seku6akhona nabafana abaphathela izinzizwa amacansi. Seyizogcina imbongi yempi. Imbongi umuntu ayigagu ekhubongeni amakhosi awaziyo futhi kahle amakhosi no yiqhawe futhi umasezi6a-
19 mbene ngo6a phela kuqhala kuhlalanga zona izinbongi 6ese idumelana nempi. Impi ahlalwa kan'ena amaqhawe kuthi ezimpondweni kumiswe amaqhawe ngempela, 6ekuthi esifubeni sempki ku6e yiwona amaqhawe ngempela. Yilezi izindawo ezaziswayo. Kuyekuthi e6usuku amabutho ahube ehaya izici ukuze zwane impi.

Ihu6o lamachumu musukwana kwa6ulawe uNgontshane inkosi
yaMalala ku6usa uPhakade kagugi ka Macingwane:-

Izwe ngelethu hayi, hayi, kwasuka uthuli othulini lwezu,
Siyaku6ashisa ngonkhonto, Hayi, hayi, malala,

Izwengelethu

Acho lelihu6o ephethe ikhanda li ka ngotshane elicome endukwini
elisa eNkosi uPhakade.

20 Amaqhawe azwayo ngoku labana kwawo, ayasukuma agiye emkha-
ndlini, Gese Genu6ongela ngezi Gongoz akhe. Umuntu ugiya ngento
ayenza, aziwe futhi ukuthi uqini sile. Akugiyi noma u6aninjena
amagwala awagiya. Kugujwa umakuphuma impi nenkosi ikhona.
Kuye kusuke a6akhulu 6o kuzalwa 6e6on6a amakhosi onke asekhona
nangasekho. Izinduna zempi zizulu ngaphambi kwama6utho azo,
zingathethi, umakusathetha izinduna ezinkulu zozalo .

Ezincane izinduna zi6onga umazingekho lezi ezinkulu.

Impi uma ihlasele iphila ngezinyamazane izinyathi, nezimpofu,
nezinkomo ezifumanisayo. Iryama idliwa luhlaza. Kwakufuneka
umuntu akwazi ukumela indlela nendlala. Amaqhawe ayenjalo.

21 Kwakuthi lapho ingenise khona impi kudliwe masishane. Ukudla
okukhulu kwamagqawo yiloku:-

1. insangu

2. ugwayi

Insangu yayibanika isibindi umuntu, an esabi, kuthi noma
sekuku6i aphikelele. Ugwayi wawumenza aqha6uke umuntu noma
kade eselambile, noma esene6uthongo. ugwayi wawufakwa emfeeni
entanyeni. Insangu yayibonwa izinduna yona. umuntu wayishi
yela umuntu om6am ele izihlangu zakhe umakade ebema. Kwakuthi
izinduna zibemise amagqawo azo uma sezighedile ukubema zona
nomulilo uphathwa izinduna uzwathi. Insangu ziyiphathelwa
a6afana nezihlandla. Uma umuntu esahlulekile, izinduna

22 zithimaka hamba athi yena "ni-angi hlupha" usho uzinyawo zixaza igazi, usezosala njalo adliwe izilwane. Wayengamelwa umuntu ogulele endleleni, kuyiwa impini noma sekubuywa. Kwakuthi izinduna zabelwe ezinkome ezizithumbile. Kwakuthi izinceku zithole amathole asale ezinkomeni zabiwa inkosi yabela izinduna ebe zisempini leyo. Izinkomozobiwa kanjena kwakhiwa umkhandlu, bese zinqanyulwa ngantathu, ngambili nganye zinikwe abantu abahlabanile emadoda anemizi, nezinduna. Izinsizwa zazithala ematholeni umasezabiwe. Nenkosi ithole futhi eziningi yona. Umasekwaabiwe kwakuba amaziphangele ematholeni kuzinsizwa. Izinto ezazithwalelwa amaghave abafana ilezi:-

1. Izingubo
2. Iziphuku nezicamelo
3. Izimbiza zokupheka

23 Impi yona yonke yowithwala loku ngaphandle kwezinduna:

1. ukudla (amabele, nombila)
2. nezinkuni
3. Kwakuqutshwa nezinkomo zenyama u(Gi6iqolo) Lezizinkomo zaziphuma kubanumzane. Kwakuthathwa ezisencane nenkosi yayikhipha umhlambi wezinkomo ukuze idle uma ihasele kude. UGi6iqolo inkomo yenkomaza enenkonyane ehamba nempi, iyona ithetha impi lenkomazi. Kuthi uma impi isifikile lapho ihasele khona bese ~~ke~~ yephucwa inkonyane ehanjise ngezinguva izinkomo. Inkomazi isizokhonya njalo. Kukhethiwa ekwaziyo ukukhonya. Lenkomazi isusa usinga emadodeni ancane ukufa ku6e kanye. Kuzakuthi nembongo uma izwa lenkomo idumele i6onge inkosi kanye nempi ku6e ku6i ngamehlo emagwaleni.

24 Ajiyele kubaleka sibesingasekho isikhathi sokubaleka, ngo6a isuke isibekone impi umaseku 6onga nembongi. Tuthi kusuke kukhona izinduna ngemuva kwempi, nabafana abethwala

amacansi, neziqiki. Amaghave ayaphangelana umaishlangana impi. Kuthiwe "washiywa" uyajabula wena ulapho kushiwo kwabaphambili. Impi kayibanja abafana ngoba bayashesha ukubaleka. Bona abafana banikwa ithuba lesigili. Igala idunyelwe amadoda kugala. Impi iphuma nezintombi. Lomkhuba wawenziwa uPhakade emachunwini, kwazulu kwakuwu Tshaka owayekhupha amantombazane impi nayeke uPhakade wayewakhipha athwale amacansi nemiqamelo neziphuku. Amanye amakhosi ayengakwenzi laku.

25 Amashinga avunula kanjena afaka amats oga ezinkomo emaqakaleni, athwale izigova zamange zifake uno emu, nombembesu, apha the nezihlangu ezinhle nomaphela, kahamba ngamaButho njena kodwa awamaghave agatshelwa ngenye indlobo zibenomsila amuhle futhi besekuba imikhonto embili iscwa nesijula, kuthwalwe namaBege ensimango. Izinduna, nezinceku, nezimbongi abantu abangamaghave bakhethwa ngokwaziwa ukuthi bayahlabana. Umuntu uma eli wala noma enamazwi waye ngabekwa. Impi yenkosi yayi hamba nenyanga yempi ukuyiyona izohamba iyelapha kakhulu abagulayo. Igwala lalingatholwa noma lifuna indawo, kwakutholwa amaghave.

26 uDadewa6o ka Zinhla walwa uSilwane Kwathi intombi udadewa6o ka Zinhla ka Manciza wase Ngome yayogana emachunwini ibalekela inkosi enye ngoba phela intombi yenkosi igana enye inkosi wayala inkosi uNobaleka ngoba ethelwe ngomlotha. Bathu ukuzwa loku abase Ngome, ukuthi inkosi igamva eyase Ma6omvini ka Zombane. Eyaku6o iyaliwa ngoba kuthandwa eyase Ma6omvini. Yathi uma isiganile yase ilotsholwa amachunu. Athi amazondi kanti wala eyakithi kanti uzothatha intombi ka Zombane. Abase ngome base beqaphela ilanga lomthimba. Galizwake ilanga lokuphuma komthumba. Usethi uMafa ngoke ngizwe Ma6andla enkosi! Ngoba nikaliphile uma ningamubulalanga uSilwane, Ni6omngquma nentombi yakhe leyo ayithandayo

27 Nibulale nomthimba ukuze apheze ukwenza amanyala ale ekaaba
 eyinkosi athathe eyanyane amakhosi. Yase iphuma manjalo impi
 yahamba ithukuthele impela. Kwathi ebusuku bawuhlanganisa
 umuzi Gese Gelindela ukuthi kukhanye kancane. Kwathi ebusuku
 Gaqala ngokubona izinja ziphuma ngakhona emzini zendlula
 ngaphambili kwaBo. Kwathi kunjalo kwaBonakala umboyisa wakwazondi
 eNgome inyanga yempi yenkosi usephuma khona lapha emuthimbeni.
 usebonana nenduna yempi useyitshela ukuthi impikayiGuthise
 useyicela khona lapho. Isilala i uvuhagile umuzi. Sekugamuka
 inyanga kaSilwane iza ayinakelutho yethuka isiziphonsa phezukwempi
 sekuthi uzotha inyanga yalena yaseNgome isidumela uBamba inyanga
 yenkosi uSilwane. Uzotha usengwaza omugeda impela Gukhome
 ngoBa naku uBengazelele uBamba. Ababe Gesama laba Gese Ngomo base
 28 Gehlanganisa Gekake wona umuzi. Sebengena ngaphakathi kothango,
 ngoBa kwesesekusa. Kuthena kuphuma uNdigwane Dladla waBona impi
 isivivile sekukuBi. Wayephuma eyocama, wabuyela engazange acame
 emva, uthi uma engena usedumela ezakhe nehawu lokhe usema phandle
 ethi ingene. Kwathi iniosi yaphumelela u'uthubeleza, nelinye
 ihlanzana yaye yacasha ngaphandle ngaphezulu komuzi.
 Amantombazane nezinzizwa kuthi kusiza umakoti, kwafa kanyenaye.
 Kwathi uma impi ya seNgome uma isicingisisa abafile ngokuphuma
 kwelanga yafumanisa ukuthi intombi ifile noma yayidikiza
 inenxeba elincane. Kwathi umabethi bayayiqedela wala uZotha,
 wathi okaZombane akanacala uMuntwana silwa nenkosi, usephula izwi
 lenkosi elithe uSilwane abofa nentombi leyo. Sebeyishiya njalo
 29 sebefuna inkosi uSilwane ngaphandle komuzi.

Ididla izinkomo impi lena ebihlathiswe abamaBomvini,
 Sebewuthola umzila ka Silwane phinde ukumu fumana. Kwathi
 zonke izingwazi zase zelashwa uZotha. Kungumutshetho lowo
 ukuthi izingwazi zelashwe masinyane. Kuthi ukupa inamba impi
 usefika uSilwane nezinyanga zakhe ezofuna umakoti seBemthola

Kanti usindile uBezifisile ukuze impi imandlule ingamuqedile. Sebemuthatha Gemukanaye Gengena emahlathini naye. Useziphothula uZotha izingwazi, sezivunyelwa ukudla okwangaphakathi. Phela aziphumeleli ukudla okwangaphakathi uma zingaka phothulwa izingwazi.

30 Sekuthi uzotha yena owagwaza uBamba wamuGulala, akaBonaze asalunga waze wafa uZotha esefana nohlanya engaseyona inyanga yempi. Kwathi uSilwane wayihlomisa impi yakhe yaqoda khona eNgome yadumelana phezulu eMhlanzane yehlulwa eyase Ngome.

Intombi uMaNgubane uselashwa uSilwane useze uyasida enxeneni lelo aGangwaza kulona.

Kwathi ngempi ka Bambatha ka Manciza waseNgome elwa naGambhlophe, wayesele kelelwa uyena uSilwane ka Phakade. Kuthena ukuBa aGambhlophe GaBane ukuthi naye useqonde ucukuBase Gemuthumela amaphoyisa ambhlophe GemuBiza eWineneni kuze azale umTshudi. Umtshudi wa mGamba nyise ngoBa unina wamula ndela waya lapho edingiselwakhona aGambhlophe. Uthena noma esefuna ukumenza inkosi uyise kwafumaniseka ukuthi unina akuyona inkosikazi. uMaNgubane omncane oyena waBa inkosi-kazi kaSilwane. NgaBo amaChunu naBase Ngome aBezwanini namhlaloku ngalivondaBa eyenziwa uSilwane.

31

Isigoaki.

Kuyinto evamile kwaBamryama ukuthamela isigoaki kakhulu ngenkathi yase Gusika. AmaBoda asemadala anezigoaki zawo. Kuyikuthi umalibalele kahle baphume aBamumzane ekhaya Baye ngase mthangaleni ekusitheleni nomaphakathi esiGayeni sezinkomo ukuthamela isigoaki. Uzakutshena ingane noma yini ekhona ekhaya ukuBa ithathe isigqiki isise lapho esigoawini. Nenkosikazi isizomuyise lakhona ukhamba (umancishane) ukuthi aphuze uMnumzane. Kwenye inkathi uhamba embethe inguBo. Njengo Tshaka mhlazane eBulawa aBafowaBo wayesesigcakini nenduna yakhe ethamele ilanga.

32 Abanumzane kakhulu abafunywa-nisa ezigcakini bethamele nezalukazi zihlezi zico6a izintwala namakhehla ehlezi eco6a zona izintwala emafeshwini awo. Noma kunenda6a ezokhulunywa kuqala ngokubeka sona isigcaki kuqala. Umkhandlu wonke usuzobeka khona. Kuzakuthi umanga uthethwa icala, kuthathwe abanecala babekwe esigcawini phambi kwamadoda babephakathi kwawo amadoda. Basondelane nonumzane. Kuthi ofakaze nemindeneni yehlukane ingahlangani. Sekusukuma yena omangele uselanda amazwi eyiwona emangele ngawo. Phela wonke umuntu uyanema izihlabo zakhe uku6a zizomuzwisa indabayakhe. Uza kuthi uma eseqedile ukukhuluma kusukuma yena abamangalelene naye, ala ndekeneye ngokwakhe. Sekuzophenya yona induna noma inosi leyo. Kuzakuthi unaseyehlulekile inike zele ebandla uku6a nalo liphenye indaba. Kuyenzeka ukuthi inkosi noma induna bayithenge ngotslwala ilahle umuntu ongenacala nokusidwa umudeni mhlaumbe eyazana nawo, siwu vuna noma wonile.

33 Kuzakuthi olahlwe isala usezohlwu liswa induna noma inkosi. Amacala amakhulu okulw noku6ulala asiwa enkosi, kuthi amacatlana athethwe induna. Uma ukuthi icala liyayahlula induna lendlulele enkosi. Ukumangala enduneni osheleni ababili enkosini kumangalwa ngeshumi kwelase Machunwini. Kuzathi unasekuhanjwa kuliwe ngemindeneni. Abanye nayo induna unabeyi6ona ukuthi ecala ayili hambisanga kahle bayayishaya nayo. Kuthatha isikhathi uku6a inundeni leyo exabene ixolelane. Notshlwala Gungaphuzelwana.

Abafana, abafana basezinkangala nabo banjalo kuthi ngesikhathi sase Gusika, sekumakhaza, bethamele izigcaki. Bonake ubafumanisa bethamele otshanini. Izinkomo amazigalisa ukudla amahlanga. Lapho sezikhalitywa ngokuqashana izinkomo. Abanye basale esigcakini. Nakhona emahlanzeni kinjalo lincimoya.

34 Amahlanga: Kuthi umasekuvunwa besekuthi uma umnye wakuleso sifunda aqedile nokuthutha imbila noma amabele sezilandela nge-muva izinkomo, za kuleso sifunda. Eza-banye abantu izinkomo azingeni kulawo mahlanga, nga phandle koku-ba uma lowo muntu ali-nyelwa izinkabi zesinye isifunda ku yavunyelwa ukuthi zibuye zizokudla amahlanga azo. Kodwa ngaphandle kwaleko akuvunyelwe ngomuthetho wa bantu. Izinkomo ezifikayo mhlaumbe ziphuma kwamanye amazwe lapho ingekhokhona indlolothi, ziyaphuziswa yona ukuze ingazi-bulali. Kukhiwa yona indlolothi ishiswe, ithi uma isishile bese ifakwa amanzi sekugogozwakuhlanganiswa kahle.

Beseziyaphuziswa. Okumjeziyamkiselwa ukuzezingazaci.

Kuthi nomazidatshulwe umfazi ofelwe zingethuki izinkomo.

35 Njengomfazi oye emfuleni akangeni esibayeni sezinkomo, namasi akawadli ngalezo zinsuku. Ikosikazi ayiyeqi induku yo fana ngoba umasebelwa iyephuka. Kunjeng mfana obonakala ege unina uvama ukuwa uma egijima nabanye abafana. Uma sezingemile emahlangeni izinkomo abafana bayajabula ngoba sebezocupha izinyoni ngezifu. Kuye kuthi zingalibuga izinkomo besekugawala izinyoni kulona, zifuna izinhlava. Bese zingena kwelinye eseliphelile ukuvunwa. Sebecupha kahleke ngoba nezinkomo kucupheka kabi impela ngoba zivana ukuwisa izifu izinkomo banga phumeleli uku-bamba izinyoni. Izinyoni azisiwa ekhaya ngaphandle umaseku buyezona izinkomo. Zimbelwa eduzane nesifu lwo kwensiwele uku-bamba ezinye futhi. Kuthi ntambama nalowo akhiphe ezakhe ayenazo ekhaya. Umfana aka zidliyena zidliwa uyise noma isalukazi. Yena usezokudla amakhanda azo

36 nezingingila kuphela. Abanye bacupha ngonoxaka, abanye ngemigodi abanye ngogibe ngomusila wezinkomo, noma ngomusila wama-hashhi. Ziningi izindlela zokucupha, abanyenjalo ngenofi.

Umdlalo wabafana: Kuthi uma izinkomo zidla amahlanga bathathe izinhlanga bazilungise bazeze izinduku besekugwelangazo. Kuthi kokunye kuthathwe izinhlanga kwenziwe amabaloni umalino. Bathathe inqongodwane bazeze iziswebu zokwelusa izinkomo kuthathwe namatole agitshelwe ngazo kuthathwe amabece amancane asale kubavuni, kuthathwe kanye nezinhlanga kwenziwe amagaligi okudlalo. Kufuneka ukuba umuntu abenomese ukuze akhonde igaligi elilungile. Amagalingi alukhuni awamaswela, awashshi ukwanda izimbozo njengalana enziwa ngamabece. Kuthathwa noma amakhafe kwenziwe ngawo amagaligi. Sekuzojahwa kudlalwa lize lishone ilanga.

37 Kuthathwe wona amabece kudlalwe ibola kuphikiswana. Bese kuya-zingelwa izimbiha namaGunzi. Sekuthi amaGunzi adliwe abakhulu kuthi abancane badle izimbiha. Kuzingelwe nama phuphu, nezagwaca, nongoqo, nemi jeke jeke. Abanezinja yibona bevama ukubamba kakhulu. Umakuzingelwa kuphathwa izigile. Abanye abafana baphatha umcipisholo wokudubula zona izinyoni. Inucisholo yenziwa ngenduku esemanzi, kuthathwe nokotini igotshwe ngawo. Sekuthathwa ugunga lifakelwe icingo olunaneva phambili ukuze lukwazi ukugwaza inyoni nomagini abayidubulayo. Abanye njalo bazingela ngezilingi, zonake bayazithenga izilingi ezitholo ngo 6d noma ngo 1s, kufana nenofi eye iyathengwa ezitholo yokucupha izinyoni. Enyeke iyizewa ngenhlaka ihlanganise netiyela. Abanye bazingela ngamalengisi, lana okulindwa ngawo izonyoni ngenkati ya sekwindla.

38 umaseziwabuqile amahlanga izinkomo ziyathelwa, abafana bathale ithuba lokuvakasha emini kuthintambama babuye bayozigoqa izinkomo. Umaziyoqoqwa kufuneka yilowo nayilowo ahlome enzele ukuthi bangamushayi abanye abafana, noba bemushaya aze azivikele naye izitheni, akwazi ukubashaya. Futhi umfana akahambi yedwa, uhaba nabanye abafana ukuze bamusize kukokote. Abakubo ahambana. Abayizitha akahambi nabo ngoba uyazi ukuthi bazomhlaphuka bamushaye umasece

sehlane ngakoke wonke umfana uhamba ehlo mile, ephethe izinduku zakhene hawulakhe elincane elivikela amagupha abahye bahamba nezinjan ngo ba kubuye kuvike nezinyamazane. Izagile zenziwa ngocingo, kuthathwe induku noma enjani besekuzongelezelwa ucingo, olungenawo ameva luze lusindebese ku ba yisagile sokuzingela izinye-
 39 ni, nazo izinyamazane. Ezinye zenziwa ngezimuru. Kuthathwa izimuru zamakhuba zikhunyulwe ezinsimbini, nasemabawodini, bese kufakwa induku kuleyo muru. Sekuphenduka esimunandi sezinyoni. Ezinye ziyabazwa. Kuthathwa ngodo olukhulu luncishiswe nganxanye lweziwe induku encane njengamawisa, noma phelazona zingezinhle njengawo amawisa kodwa ukwenziwa kuyafana. Konke lokukwenziwa abafana basezinkangala ngo ba engekho amahlathi namahlanze lapha bengagawulakhona izinduku nezagile. Okunye abaku bazayo izikwili zokwelusa izinkomo, nezokulwa. Kuthathwa ugodo lu bazwekahle lungenzima nganhlanye nganhlanye lu gelula. Kufana nezimboko ziyabazwa kwelase zinkangala, kanti nakhona emahlanzeni se bayazi baza, ngo ba zinhle izimboko ezibaziweyo. Abanye bazi baza bazifake imimeso phambili, noma ncingo.

40 Abanye bayazishisa phambili, kuze kuthi noma ekwazi, ukugwaza ngenhlabela angamushiyi omunye noboko lungene njengomkhoto enyameni. Uboko lude kunenduku y kugadla, futhi uboko lukhulu kunenduku yokugadla. Luphathwa ngesandla sokunxele, elokuvika, ngaphandle koku ba umuntu eyinxele, agandle ngesinxele avike ngesokudla isandla. Abanye sebezenza zilungane zonke izinduku. Loku unuthetho wa maBaca, kodwa nezinzule se ziyakunenza ezinye. Induku enjengesagile akuyona eyokulwa, umuntu olwa ngesagile usuke eyigwala, olwa ngokujukujela. Kunjenge wisa nalo akuyona induku yokulwa. Ingozi yewisa yimbi impela kakhulu neyesagile yimbi impela futhi. Nezikwilo akusona sokulwa yinto yokuzilamulela umaSebe kufuthezele.

41

Inyoni yamakhosi.

Kukhona inyoni engabonwa okuthiwa ingqungqule inyoni yamakhosi. Lenyoni izwakala ikhala phezulu ithi (gqugqu) ishaya amaphiko phezulu, Gese ikhuza futhi ithi (hwa). Kusuke kukhona okuzovela. Mhlawumbe isuke ihlangene impi kuku6i. noma ingaka hlangani isuke isisondelene impi. Ukukhala kwayo isuke ilingisa amahawu ezinsizwa. Phela isuke ijabula ngoba iphila ngemididi yamadoda afileyo.

42

Lenyoni ifana namazwanda6a wona ayebika umhlala, nayo yayi-6ika impi noma kungempi kusuke kukhona umhlala ozovela ezweni. Kwathi, ngempi yezindela kwezwakala yona ingqungqule kanye negwa6aba ekhala. Igwa6aba inyoni ephila nga ehlo amadoda apheyo njengawo ingqungqule ephila ngendunu yamadoda. Amange wona aphila ngamhlo amadoda apheyo. Futhi amange inyoni yamagwala. 6ekuthi uma amak osi abona wona amange athi wo! zalamba izinyoni zenkosi. Sekuzo bulawa amagwala. Amanye akhishwe amehlo ezwa amange afike azitike ngamadoda ezwa aze afe. Lezinyoni ziphathwa izinyanga nezangama. Izinyoni ezala pha amakhosi, kanye nempi. Ingqungqule yona ayaziwa yaziwa izona izinyanga kuphela. Uma umuntu eyibonile kusuke kukhona okuzomvelela oku6i njengokufa. Kunjenge sambane umasikubekile ungeke usaganwa sikuthela isisila. Kunjenge mpumputhe inyoka engabonwa nayo ungayibona uvelelwa umhlala, noma ugule noma kufiwe ekhaya. Kunjengemvukuzane nayo kayibonwa kusuke kunomhlala, ozovele ekhaya noma kuwena. Kunjenge nhlwathi uma ikuvezele ama6ala amnyama isuke kunomhlala ozokuvelela. Uma engaku6ulalanga. Kanti uma ikuvezele amhlophe usuke unenhlanhla. Izinyanga amazifuna ingqungqule ziya hamba ziye emahlothini, zi elapha kungahambi muntu nasemaweni ziyizingele izinyanga ize yethu e iyelamela lapho ehlala khona. Isizoyicupha ngenomfi noma nggig6e.

43 Kuyakuthi uma isiyi6ambile izelaphe. Kanti iqala ngokuze lapha ingakayisoni. Kuthi noma isiyi6amba izelaphe. Uma isingena nayo ekha iqala ngokwelapha kuqala ukuze kungaveli umhlolo ekhaya. Ayi6akhombisi ekhaya igcina ngayo inyanga kuphela. umaziyifuna ziyiphumela inqina zibeningi izinyanga. Amafutha alenyoni elapha amakhosi nempi. Amakhosi wonafuthi afaka izinsi6a zegwalagwala ikhanda uma evumulile. Ama6utho wona afaka izinsi6a zeseme uma evunulile. Igwalagwala leli alifumaniswa kalula litholwa emahlathini amnyama lapho kungahambi muntu liyethukelwa nalo njenge ngqungqulu. Ama6utho wona athatha izinsi6a zamasema azithunge azenze (isiqhoza) (isiqhova) isifakwa ekhanda izinsizwa amazumilile. Umazinga sebenzisanga izinsi6a zamaseme kuthathwe iziqhova zama sakabuli kuthathwa isisila sesaka-buli zithungwe. Zenziwe iziqhova zokiwunula izinsizwa.

44

Ukugqoka kwamachunu

ama6eshu:-

Umntwana omncane akanazo izingu6o zokugqoka njenga makholwa usogwa ngamabayi, afakwe ubisenga ezandleni nasembaleni, agqiziswe nango6uhlalu entanyeni, nasezirgaleni, nasemulezeni, nasokhalweni.

Kuzakuthi uma esekhulile enze'we ibeshu, uma kuwumfana, uma kuyintombazane uzokwenzelwa ingci6a encane. Okwanza labantwana bangagodoli bayagcotslwa ngama futha engulu6e emzimbeni. Noma kumakhaza wobafumanisa bebethe konaloku kuphela noma izulu lina.

Amakholwa:-

umntwana uyagqiziswa ngo6uhlalu entanyeni, nase khalweni kuphela. uthungelwa nezingu6o zokugqoka. Umakumakhaza bagqokiswa eziningi izingu6o zifakwe phezukwenye ukuze angagodoli. Noma umfana noma intombazane bagqoka okufanayo, amaloko.

45 Kuze kuthi uma u fana esekhulile ku6e yikhona 6emenzela amabu lukwe.

Amabeshu:-

Uma umntwana esekhulile uyathengelwa amabayi okugqoka, umfana athengelwe amahembe. Kuzakuthi uma eseyinsizwa avunule ngwao amabeshu. Amabeshu anhlo6o mbili kukhona awokuhlonipha abamade impela wona afike emubaleni ku6afana ne zinsizwa. Kukhona amafushane okuhlo6aenziwe kahle impela. Kunobuhlalu obungafakwa umfana nensizwa engakaqonywa. Angavunula ngakokonke umfana nensizwa kodwa iphasi, engelifake uma engakaqonywa. Iphasi liyakhombisa ukuthi lona usegqonyiwe. Abanye 6afaka ngamaningi ngizintombi ezi6athandayo. Amasoka a-faka amaphasi amaningi. Amakhehla awawafaki amaphasi ngaphandle kwabanumzane abasebasha abaseshela njengezinsizwa. Izinsizwa zivunula ngensimba uma ziyokweshela.

46 Kuyekuthi ekhanda zihlikihle, uma ziphuma emfuleni. Ezinyo zihlo6ena ngemali osheleni, nozuka, namashunu abomvana. Lezoke eziwunula kanjalo eziphambili, ezi6onakala zifake nensimba. Sezifaka namaphasi, okuhlo6a amaphasi okuhlo-6a anobuhlalu obuninyama nobumhlaphe. Kanti iphasi elenziwe ngo-6umhlophe 6odwa elokuqonywa. Akunye eziku faka ezintanyeni amag-cemesha, nobuhlalu ngezinhlo6o ngezinhlo6o. Ukuphelake okwasentanyeni okwunula izinsizwa. Kuthi ezingalweni zifake ubusenge namabengele, namangusha, namaduku ziwafake ebusengeni, nogwayi, namapipi ziwafakak kona ezingalweni ku6ona busenge ubusenhla nengalo. Kuyekuthi esiswini zifake ixama elenziwe kahle izintombi zazo noma odadwa6o. Umakungenjalo zithathe amashithi okulala ziwa6ophele khona esiswini. Kuzakuthi okha-lweni zifake, izincu, nezinjobo namabeshu azo.

47 Kuthi ngenzansi kwaadolo zifake ubusenge, nobuhlalu, kuthi ema qakaleni zifake izingusha nobuhlalu, kanye nobusenge

Kuzakuthi ezinyaweni zifake izingcabulela. Izingcabulela zenziwa ngamasondo emoto asemadala. Ayasikwa kahle kwenziwe izingcabulela. Umakungenjalo zifake izingcabulela ezenziwe ngesikhumba senkomo. Kodwa eziligugu ezenziwe ngamasondo emoto (ithayi). Izingcabulela akukhethelwe ukuthi zenziwe izinyanga, noma ubani uyazisikela azenzele yena. Nabafana bezinkomo bayazenzela. Inkani umagethele isikhumba senkomo basegethola namafosi. Izingcabulela zemoto zona zenziwa ngamafosi, nomangezilingi.

Ikakhulu basebenzisa izilingi umaenza ngamathayi. Kuthi lapha ezindlebeni bafake iziqaza, nazozinhlobo mbili, kukhona ezomhlanga, nezithengwayo. Kuthe futhi balengise imali ezindlebeni. Okunye abakufaka emaqakaleni izifahlawane nezindondo.

48 Kuzakuthi ezandleni baphathe amahawu abo. Kuthi uma64yo kweshela baphathe umdlela, elincane ihawu elivikela amaqupha uma ulwa. Leli elikhulu (inkuba) noma inkumba ubangazana, awokulwa lawo. Ihawu elimnyama ligatshelwa, ngamagabele amhlophe. Kuthi eli6onwu ligatshelwe ngamhlophe. Kuthi eli6onwu nomangamnyama. Kuthi elimhlophe, elinkone ligatshwe ngamnyama. Kuzakuthi ahawu lwakhe umuntu afake umuhgoba, induku emfishanane, abayihlobisa ngeshoba noma ngezggova. Usephatha neboku lokuvika, konke loku ukuphethe ngesandla sobundlele, okuyisosa kungesokuvika. Kuzakuthi, ngasesa ndleni sokudla aphanthe induku yokugadla, umakungenjalo aphanthe nemvubu. Insizwa ikamba ihlomile yenzele ukuthi noma bengayi fumanisa ikwazi ukuzivikela, ngo6a ziningi izimbangi ayiyodwa entombini. Nango6a izinsizwa zihamba nase-6usuku. Nango6a izigodi zingezwani.

49 U6usenge:

U6usenge lobu 6une zinyanga za6o ezibenzayo, kutheⁿgwa ucingo oluncane ezitholo, 6esekufunwa usinga olwengulwa enkome esiphangeni uma ihlatshiwe, 6ese luyomiswa, kufunwe nomshoba wehashi. 6esekuthathwa uphondo lwenkomo se6ugaywa ubu-senge

Lokukwenziwa izinyanga bese ziyabuthengisa kubantu, njengawo amabeshu nawo anezinyanga zawo eziwenzayo ziwathengise kubantu ngobuhle bawo. Loku okwenziwa ngobuhlalu kwenziwa izintombi ngohala nangoohlalu.

Izintombi:

Amatshitshi eziqala ukugoma, zifaka insipho besezenza umhlikihlo. Umhlikihlo wenziwa ngensipho nangotshani, izinqunga eziwu (four) ezihlikihla ngazo ekhanda. Akunye leluke unwele olulodwa nganhlanye. Umakungenjalo legunde nganhlanye kuphela okwamatshitshi ekhanda. Kuthi ezindlebeni afake umhlanga omblophe kuphela. Awawufaki onnyama, 50 Noohlalu awawufaki, kuthi namabayi awaggokayo angawafaki amafutha. Okhalweni afake isigege kuphela okhalweni afake intambe angafaki uohlalu.

Aqhikiza:

Iwona ehlobakahlulu impela amaqhikisa. Ezindlebeni ahloba njengezinsizwa, nokugqiza agqizisa njengezi nsizwa, nasezingalweni ahloba njengezinsizwa, nasemulenzeni ahloba njengazo izinsizwa. Ekhanda ahloba njengezinsizwa, ngoba namaribini lana abopha ngawo ekhanda nezinsizwa kunjalo futhi. Amaqhikiza wona athenga odlundu bese befakwa amafutha. Wonake amaqhikiza abinca umamndindi, bese efaka mabayi amancane phezukwabo, omamndindi. Amaqhikiza wona ahloba njengoba avunyelwe ukuyobuka ngoba futni asuke eseqomile. Nawonke amaqhikiza entanyeni ayawafaka amaphasi, izinhlobo ngezinhlobo zawo. Kuthi nasesiswini afake amaxama ngamningi noma ngamathathu. Wona ahloba ngaphezu kwezinsizwa.

51 Itshitshi umaselizogona, liqala ngokuziphathakahle impela. Ligoobise amabayi alo kahle, lezigcobise nalo emzimhini, kugcotshwa ngamafutha engulu6e. Kuthi ekhanda lingabe lisawenza umhlikihlo,

lenze impithi manjena, nasezindlebani lingabe lisawufaka umhlango omhlophe lifake omanyama. Geseliqala ukukhanda ubuhlalu obuningi bokubhola, licele omakoti balenzise. Geselikhanda nephasi elizoqomangalo. Umaliqoma itshitshi aliqilodwa, kuqonywa ngegegi. Amatshitshi aqonyelwa amaqhikiza. Kuthi musukwana lizoqoma izintombi zonke zibuthane ndawonye. Nomfana lawo usezoza nabanye bangakubo. Kuzakuthi amaqhikiza, athathe ubuhlalu lobu obebenziwa itshitshi bahlobise nabo insizwa leyo eqonywayo itshitshi umanayo isiyikhiphile imali u £1.10s.

52

Iqhikiza umaselingena ebunkehlini. Kuye kuthi isoka liyeba iqhikiza lilise ekhaya. Seliyaliganisa, kuzakuthi iqhikiza likhona emzini kuthunyelwe umkhongi ukuba ahambe ayokusho ukuthi umntwana bengamaboninjena ulapha. Sekuza kuthi abakubo wentombazane bagaye utshwala, Genzele abayena ukuze baphuze musuku gelethe yena umakoli wabo. Usezokhehla umakoti, usezonikwa isidwaba sentondolo yembuzi esingasindi. Use zokhekha nesicalo ekhanda. Uma esinjalo usephumile ebuhakizeni ngokubhola, uhlobo njengawo amaqhikiza ngaphandle kwesidwaba asifakayo. Nasekhanda ngoba inkehli isuke isithunge isicolo. Isiyoze icanguze inkehli ibewumakoti ophelele bese iba yinkosikazi. Umakoti uhlobo njengamakhosikazi.

53

Amakhehla:

amakhehla wona abincisa okwezinsizwa. Kakhulu uma eya emu sindweni kwehluke kubanumuzane ngoba bona bafaka ungiyane ekhanda wokukhombisa ukuthi abanumuzane. Ungiyane lona uyakhandwa njena kodwa amanye amakhehla asigugile embatha iziphuku zezimbuzi Nezalukazi nazo zibina njengamakhosikazi kwehluke ngoba zona azinazicolo, esikhundleni zinenuyeko njengezangoma, kwehluke nango- ba zona azisahlobi kakhulu njenga makhosikazi. Ezinwe azisenazo nezidwaba ngoba sezehluleka ukuzembatha zenzelwe omamndindi.

Isicoco:

Amakhosi ayaye alijube iutho njengo6a emachunwini
 54 kusahanjwa ngo6utho. Kuzakuthi longajutshwa iutho lihambe
 liyofuna umuthi okuthiwa ungiyane utholakala emahlathini
 abavilapha ukuyowukha bayawathenga kwa6anye. Uthi angafika nawo
 umuntu evela emahlathini awukhiphe izilwane. Kuthi uma eseqe-
 dile ukuwu khetha izilwane usewu6umba isigaxa.

Ungiyane lona umblophe uze utshintshe uma usuphekiwe
 abanye abantu bayakwazi ukuzi phekelabanye balanda izinyanga
 ukuba zizoba phekelabanye. Ungiyane uphekelwa esibayeni phakathi
 naso ngo6a kuyesabeka ukuthi ilanga6i lingashisa izindlu.
 Wonake ungiyane uphekwa ngodengezi lokhanila oludala. Awathelwa
 55 amanzi kusimuzwe kuthelwe yena ungiyane uma usengezi selushisa.
 Usuzo6ila kushe nezilwane ebezisele uma ununtu ewukhetha izilwane.
 Kuzakuthi uma inyanga isibona ukuthi uswuthiwo bese iwephula.
 Uphenduka abemnyama uma esevuthiwe ungiyane. Inyanga isizathatha
 amanzi ngenkeze izenawo, siszowathela ngokuqaphelisa ngo6a phela
 kusuka elikhulu ilanga6i uma ungiyane ehlangana namanzi. Ilanga-
 6i elingamushisa ununtu uma engaqaphele. Kuthi kungaphela
 ilanga6i lelo bese inyanga iwephula ungiyane. Uma usuwe
 phuliwo usewuthululela etsheni lapho ezowugayela khona. Kuza-
 kuthi lona osalele odengezini awuphale kahle awuphalele
 56 kulona osetsheni. Usewugayi kahle ewuhlanganisa. Uzothi uma
 ewugaya uwuthele amanzi aqand'yo ukuba uphole uqine futhi.
 Kuzakuthi abanumzane bagunde ezinwele bazisuse impela.
 Baziphucekahle bashiye ezinwele lapho kuzohlalakhona ungiyane.
 Sekuzothathwa usungulo usuzo thungwa ungiyane. Usewuthatha ewu-
 6umba kahle awenze sengathi induku usewu6eka ogodweni, ugala
 ngokuwuthamelisa eziko ukuze uhlangane nogodo lolo. Kuzakuthi
 uma eseqedeloku usewuthungela khona ekhanda layelowo nayilowo.
 Kuzakuthi angawuthungela abese uyawulolonga kahle ngembokodwe
 encane ukuba ubukeke umanyazele ekhanda lomnumzane. Umnumzane

usezothatha amanzi kwathele okhambeni azi6uke kahle. Omnye umuntu ugeda babeyisithupha ngelanga.

57

Ukugweda ingane.

Noma ukugweba.

Loku kuwumukhuba wabantu ukwenza izingane zingagangi zibe yisiphingi. Zigwetslwa zise zincane, kuphungulwe igazi eliningi kuzona. Kuthathwa imihlahle ucingwe emaci6ini. Umhlahle lona wenza izithe6e futhi. Kuthathwa umhlahle ufake enquza ngemuva kumfana. Entombazaneni kufakwa ngaphambili sekuzophehlwa ngalezo zinti zomhlahle kuthi kungephuka olunye kuthathwe k olunye kuze kuphume igazi ngemuva kumfana, ngaphambili ntombazaneni. Kulandwa isalukazi esidala sizophehla izingane. Ingane ephehlwe yakhi- shwa igazi ayigangile ngo6a igazi alifuthelani. Yingako izi- ngane sezigangile ngo6a azigwetslwa.

END 585.